

ERMENİLERİN SİVAS VİLAYETİNDEKİ DURUMU VE TÜRK NÜFUS HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Mehmet KESKİN*

Derleme Makalesi/Rewiev Article

Atıf/Cite as: Keskin, M. (2023). Ermenilerin Sivas Vilayetindeki Durumu ve Türk Nüfus Hakkında Bir Değerlendirme. *DÜMAD (Dünya Multidisipliner Araştırmalar Dergisi)*, 6(Prof. Dr. Durmuş Ali Arslan Özel Sayısı), 1-13.

Özet

Mesrob K. Krikorian tarafından 1860-1908 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne hizmet eden Ermeniler hakkında bir doktora tezi yapılmıştır. Bu tezde özellikle Türkiye'nin doğu vilayetleri ve bunlardan biri olan Sivas'ta yaşayan Ermeniler hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Demografik bilgiler üzerinde ısrarlı bir şekilde durulmakta ve Sivas'taki Ermenilerin Müslüman ve diğer milletlerden daha fazla olduğu ispat edilmeye çalışılmaktadır. Eserin devamında Ermenilerin günlük hayata, ticarete, sanayiye ve devlet kurumlarına yapmış oldukları katkılar ve sahip oldukları unvanlar üzerinde durulmakta ve bu unvanların Türkler tarafından genel olarak en düşük mertebelerde verildiği, kasıtlı bir şekilde ifade edilmektedir. Müellif bunu yaparken her vilayete ayırmış olduğu ana kısımlar ile son kertede ifade ettiği genel durumdaki bilileri ayırtırmakta ve bu son kısımlarda okuyucuyu Türklerin aleyhine yönlendirici bir tavır sergilemektedir.

Bu makalede Mesrob K. Krikorian'ın eserinde izah edilmeye çalışılan gerçek dışı senaryoya karşı Türk tezlerini ortaya koyan delillere yer verilmekte ve eserin Türkler aleyhindeki asılsız suçlamaları çürütülmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mesrob, Krikorian, Türk, Ermeni, Osmanlı, Türkiye.

Abstract

A doctoral thesis was made by Mesrob K. Krikorian about Armenians who served the Ottoman Empire between 1860-1908. In this thesis, detailed information is given about the eastern provinces of Turkey and the Armenians living in Sivas, one of them. Demographic information is persistently

* Okul Müdürü, Akçaova Haldun Tınaztepe İlkokulu, mehmetkeskin1202@hotmail.com, Orcid: 0000-0003-3473-3483

emphasized and it is tried to prove that the Armenians in Sivas are more than Muslims and other nationalities. In the continuation of the work, the contributions of Armenians to daily life, commerce, industry and state institutions and the titles they hold are emphasized, and it is deliberately stated that these titles are generally given by the Turks at the lowest level. While doing this, the author distinguishes the main parts that he has allocated to each province and the general information he expresses in the last instance, and in these last parts he displays an attitude that directs the reader to the detriment of the Turks.

In this article, the evidences revealing the Turkish theses against the unrealistic scenario tried to be explained in the work of Mesrob K. Krikorian are included and the baseless accusations of the work against the Turks are tried to be disproved.

Keywords: Mesrob, Krikorian, Turkish, Armenian, Ottoman, Turkey.

Giriş

Sivas Bizans döneminde Vaspurakan (Van ve çevresi)'i savunma çabalarına yönelik, şehir, 1021-2'de İmparator Basil II. tarafından takas olarak Ermeni Kralı Senekerim'e verildi. 14.000 civarında aile krallarını izledi ve Sivas'a yerleşti.¹ 451H./1059'da Türk komutan Sebuk kumandasındaki Selçuklular Sivas'ı işgal ve yağmaladılar, kasabayı yaktılar ve nüfusun çoğunu katlettiler. Senekerim'in oğlu, Develi'ye kaçtı. Sekiz gün sonra Selçuklular geri çekildiler, fakat Malazgirt savaşında, 26 Ağustos 1071'de Kapadokya Ermenilerini ele geçirdiler. Sonradan bir dönem için Sivas Türkmen hanedanları tarafından yönetildi ve 1398'de Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid I tarafından yönetim üstlenildi. 1400'de Moğol imparatoru Timur, kocaman ordularıyla Sivas'a saldırdı, kasabanın duvarlarını temelinden yıkarak, insanların esir etti ve onların pek çoğunu öldürdü. O, özellikle Osmanlıların lehinde ona karşı mukavemet eden Ermeni alayına karşı zalimdi. Bununla beraber Moğolların Küçük Asya'daki egemenliği çok uzun sürmedi ve 1403'te geri çekilmelerinden sonra Osmanlılar tekrar Sivası aldılar ve yönetimleri altındaki bölgeleri birleştirdiler. Bundan sonra Sivas, Amasya, Çorum, Bozok, Samsun, Divriği ve Arapkir sancaklarını kapsayan bir eyalet merkezi oldu. On dokuzuncu yüzyılda, yeni Vilayet Nizamnamesi ilân edildiği zaman, Sivas Amasya, Tokat ve Şebinkarahisar sancaklarını kapsayan bir vilayet haline sokuldu².

İdari Yapı ve Nüfus

On dokuzuncu yüzyılda Sivas vilayeti dört sancağa bölündü, bunlar Sivas, Tokat, Amasya ve Şebinkarahisar idi. Vilayetin ayrıca yirmi altı kazası vardı³.

¹ Mesrob K. Krikorian, *Osmanlı İmparatorluğu Hizmetinde Ermeniler, 1860-1908*, Viyana 1976, s. 53.

² Krikorian, a.g.e., s. 53-54.

³ Krikorian, a.g.e., s. 53-54.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Sivas vilayetinin toplam nüfusu, Vital Cuinet (1890)'a göre, 1.086.015 idi, bunun 170.433'ü Ermeni idi:⁴

Ermeniler	
Apostolic	129.523
Protestan	30.433
Katolik	10.477
Toplam	170.433
Ortodoks Rumlar	76.068
Müslümanlar	
Türk, Türkmen ve	
Çerkezler	559.680
Kızılbaşlar	279.834
839.514	
Toplam ⁵	1.086.015

Fraşeri⁶ tarafından da 1893-4 için aynı rakamlar verildi, fakat toplama eklenen 400 Yahudi ile beraber. 1321 H./1903-4 Vilayet Salnamesi Ermenilerin sayısını yaklaşık olarak 133.700 tahmin eder. Cuinet'e göre Sivas Ermenileri vilayetin farklı sancaklarında yaşadığı, böylece:

⁴Krikorian, *a.g.e.*, s. 54-55. Cuinet, La Tuguie, Cilt: I, s. 617-18. Osmanlı Devleti'nin de aynı tarihlerdeki nüfus sayımında Ermeniler 116.712, 1893 sayımında ise 118.191, 1895 sayımında 131.361 olduğu görülmektedir (Gürün, *a.g.e.*, s. 145). Esat Uras Marcel Leart'ın (La question Armenienne a La Lumiere Des Documents, Paris 1913, s. 59, Ek: 1) verilerine dayanarak Sivas Ermenilerini 280.000 olarak (Uras, *a.g.e.*, s. 138), Ermeni Patriğinin verdiği rakamlarda Sivas Ermenileri 165.000 (*A.g.e.*, s. 139), Fransız sarı kitabında muhtemelen Cuinet'in rakamları kullanılmıştır, 170.433 (*A.g.e.*, s. 141), 1905'te hazırlanarak 1914 yılında yayınlanan Osmanlı istatistiklerinde 151.674 olarak verilmektedir (*A.g.e.*, s. 143). Aynı tarih için Gürün'ün Osmanlı istatistiklerine dayanarak Sivas vilayeti için aynı rakamı vermesi şaşırtıcı değildir (Gürün, *a.g.e.*, s. 146). S. Shaw ise 1882 sayımında Sivas Ermenilerini 121.473 olarak tahmin etmektedir. Küçük'ün Ermeni patriğinden aktardığı 1880 verilerinde Sivas Ermenileri 57.000 (Ermeni Meselesinin Ortaya çıkışı, s. 164), aynı tarih için İngiliz konsolos Trotter'in tespitlerinde Sivas Ermenilerinin 53.013, Lynch'in verilerinde ise bu eyalet görünmemektedir (*A.g.e.*, s. 165), 1895 İngiliz William Everett'in verilerinde Sivas sancağında Ermeniler 76.255 iken, Sivas vilayetinde 131.037 (*A.g.e.*, s. 166) oldukları görülmektedir. Özgül'ün 1330 (1911-12) rakamlarına göre Sivas vilayet Ermenileri 179.521, Ermeni patriğine ait olup Population Armenienne, Paris 1920'den aldığı rakamlarda ise 165.000 (*A.g.m.*, s. 58) oldukları anlaşılmaktadır. J. McCarthy'ın 1913 Patriklik kaynaklarından aldığı bilgilere göre ise vilayette 204.472 Ermeni (*A.g.m.*, s. 80) olduğu iddia edilmektedir.

⁵ 1897 tarihinde yapılan istatistiği kaynak gösteren Güran, Sivas genel nüfusunu 980.876 olarak, buradaki Müslümanları 807.651, gayrimüslimleri ise 173.225 olarak vermektedir (Güran, *a.g.m.*, s. 173).

⁶ Ş. Frafleri, Kamûs ül-a'lâm' (Dictionary of proper Names'), vol. 4, p. 2797.

Sivas sancağı	63.868
Tokat	37.919
Amasya	50.600
Şebinkarahisar	18.046

Sivas'ın Ermeni nüfusuyla ilgili olarak, Ermeni yazarlar aşağıda görüldüğü gibi farklı rakamlar sunarlar. Gabikian tamamını 350.284 olarak⁷, Ormanian 200.000 olarak, Theodik'in Almanak'ı 225.000⁸ olarak verir. Ormanian'a göre,⁹ Sivas Ermenileri aşağıdaki gibi, vilayetin farklı bölgelerinde toplanırlardı:

Sivas:	
Apostolic	80.000
Protestan	1.000
Katolik	5.000
Toplam	86.000
Divriği:	
Apostolic	11.00
Protestan	3.00
Toplam	11.300
Gürün:	
Apostolic	17.000
Protestan	1.000
Katolik	500
Toplam	18.500

⁷ Karapet Gabikian, 'Eghernapatum Phoqun Hayots ew norin medzi mayraqaghaqin Sebastioy' ('History of the Massacres of Lesser Armenia and of its Great Capital Sivas'), pp. 597 and 598-604.

⁸ Theodik, 'Amenun taretsoytse' ('The Almanac for Everyone'), 1922, p. 261.

⁹ M. Ormanian, 'The Church of Armenia', pp. 205 and 207; cf. J. Lepsius, 'Der Todesgang des armenischen Volkes', p. 304-7.

Darende:

Apostolic	7.000
Toplam	7.000

Tokat:

Apostolic	21.000
Protestan	500
Katolik	2.000
Toplam	23.500

Amasya:

Apostolic	25.000
Protestan	3.000
Katolik	500
Toplam	28.500

Şebinkarahisar:

Apostolic	25.000
Protestan	200
Toplam	25.200

Krikorian Sivas'taki Ermeni nüfus için Ormanian tarafından kaydedilen toplamı, Türk ve diğer Ermeni kaynakların rakamlarıyla karşılaştırarak makul ve mantıklı bulmaktadır. Ancak birinci tahmini açık bir şekilde tahminlerin altında bulurken, tahmini yapanların eğilim ve ilgilerine göre son sayıları da abartılı saymaktadır.

Oysa bu rakamların çoğunluğunun kendi hesaplarını, Rumlar gibi bağımsız bir devlet kurmak yolunda yapan Patrikhaneden alındığı anlaşılmakta olup, Türklerin dışında Ermeniler üzerinde çalışan Avrupalı araştırmacıların verdiği rakamları muteber kabul edersek, Ermenilerin verdiği rakamların oldukça aşırı olduğu, eyaletteki Ermeni nüfusun Cuinet ile Shaw'ın verdiği rakamlar arasında olması daha mantıklı görülmektedir.

Ermenilerin Vilayette Yapmış Oldukları Hizmetler

Meslek ve Zanaatlar¹⁰

Sivas'taki Ermeni köylüler ziraatte istihdam edilirdi. Onlar toprağı işlemek için gerekli aletleri elde etmişlerdi. Diğer pek çokları çeşitli elsanatlarında, başlıca pamuklu duvar örtülerini basmada, kemer yapmada, demircilik (the blacksmith's art), resim ve boyama işleri, saat tamiri, terzilik, ayakkabı imalatı, marangozluk ve duvarcı işi, halı ve kumaş dokumada iştiler ederlerdi. Nathanian, Sivas vilayet merkezini anlattığı kayıtlar şöyledir:

Sivas'ta Ermenilerin esas olarak bağılı oldukları, otuz kadar elsanatı vardı. Sivas kasabasında geniş ve küçük 1.200 civarında, malların bütün çeşitlerini ihtiva eden pek çok dükkanın olduğu, parçalara ayrılmış geniş pazarlar da vardı. Esnafların çoğu ve özellikle tüccarlar Ermenidir.¹¹

Daha zengin Ermeniler ticaret ve para-değişimiyle ilgilanirdi. Vilayetin ticareti başlıca onların ellerindeydi ve onların tüccarları beceriklilikleriyle dikkat çekerlerdi. Cuinet şöyle der:

*Bu eyaletteki Ermeniler çoğunlukla tefecilik, döviz bozdurma ve benzeri diğer ticaretlerle uğraşırlar.*¹²

Bir çok Ermeni nüfus olan bölge Tokat sancağıydı. Alboyadjian'a göre Ermeniler genellikle kasabalarda toplanırlardı ve çoğunlukla sanat ve ticaretle meşgul olurlardı. Aynı yazarlar Tokat kasabasına dair verileri teyit ederler:

Toptan ve parakende maddelerin ihracat ve ithâlâtı veya tuhafiyeci ve ticaret yerleri esas olarak Ermenilere aitti. Bunun sebebi onlar kasabanın ekonomik yaşamında savsaklanabilir ve rezil bir unsur değillerdi.¹³

Sivas'taki umumî sağılık için, resmî ve resmî olmayan bir şekilde, Ermenilerin de katkı bulduklarına işaret edilebilir. Vilayetin farklı parçalarında pekçok eczane ve hekimlik servisleri vardı, bunlar Sarkis Parseghian, Hindlian, Levon Hiwsisian, Miridjan, Karmirian, Karapet Pashayan ve Yaruthiwn Vezneyan şeklinde isimlendirilebilir.

İştirak Ettikleri Merkezler¹⁴

Sivas'taki Ermeniler vilayetin hemen hemen bütün bölgelerinin umumi idaresinde rol aldılar. Bununla beraber onların ortaklığı, hükümet merkezleri bulunan Sivas sancağında daha genişti.

¹⁰ Krikorian, *a.g.e.*, s. 55-56.

¹¹ B. Nathanian, 'Tegheagruthiwn endhanur vidjakin Sebastioy' ('Report on the General Diocese of Sivas'), pp. 148-9.

¹² 'CTA', vol. 1, p. 620.

¹³ A. Alboyadjian, 'Patmuthiwn Eudokioy Hayots' ('History of the Armenians in Tokat'), pp. 1298, 1305-6 (see also p. 1298).

¹⁴ Krikorian, *a.g.e.*, s. 56.

Özellikle vilayetin geri kalanındaki Ermeni katkı merkezleri Amasya sancağında Merzifon, Vezirköprü, Ladik, Mecidözü Tokat sancağında Niksar ve Zile Şebinkarahisar da Suşehri kazasıydı.

Faaliyet Sahaları¹⁵

Sancakların merkezi hükümetinde Ermeniler sosyal meselelerin çoğunda rol aldılar ve onların nüfuzu merkezlerde diğer kazalardan daha güçlüydü. Ermeni iştirakçilerin başlıca alanları siyasî idare, maliye, yargı ve tahrirat daireleriydi. Sivas, Tokat, Amasya ve Şebinkarahisar merkezi kazalarının idarî meclislerine genellikle seçilmiş iki Ermeni aza vardı. Reformlardan sonra iki aza-i tabiiye, bir Apostolic ve bir Katolik de vardı. Diğer belediye meclislerinde iki veya üç Ermeni aza seçilirken, Sivas'taki merkez belediyesine dört Ermeni seçildi. Maliye alanındaki Ermeniler özellikle Sivas'taki pek çok resmî yerde istihdam edildi. Onlar gelir ve gider denetimi, hazine, ziraat odası, tütün tekeli, Ziraat ve Osmanlı Bankası şubeleri, Duyun-ı umumiye, koyun ve gümrük öşürlerinin idaresi ve vergi dairesi hizmetindeydiler. Ermenilerin iştirak oranları çok istikrarlı değildi. Bu malî dairelerde onlar birden dörde kadar değişken sayıda olabiliyorlardı.

Vilayetlerin merkez mahkemelerindeki Ermeniler, Bidayet ve İstinaf mahkemelerinin, sivil ve ağır ceza bölümlerinin her ikisinde memur olurlardı. Görülmektedirki onlar, İstinâf mahkemelerinde etkindiler, her birinde iki veya üç yargıçları vardı. Bidayet dairelerinde sadece bir veya iki Ermeni vardı, fakat onlar Ticaret mahkemesinde geniş bir rol ve hatta bazan başkanlığı aldılar. Ermeni memurları mahkeme kurullarında (the trial commission) ve avukat olarak istihdam edildiler. Ermeniler tahriratçı (sekretariat) olarak, onların Türkçe ve diğer dillerdeki iyi bilgileri yüzünden, tahrirat şefi, arazi kayıtçısı, belediye tahriratçısı, menkul malların kayıtçısı, mal kalemi denetleyicisi, posta ve telgraf servisi gibi pekçok memuriyette hizmet veriyorlardı.

Vilayetin dış kazalarında Ermeni memurlar merkezlerdeki gibi hükümet memurları ve personelinin sayısı içinde karşılaştırma yapılabilecek oranda değillerdi. Bununla beraber, bir veya ikisi, idarî meclislere iki veya üçü de belediyelere aza seçilirdi. Apostolic cemaatinin ruhanî reisleri bazan idarî meclislerde aza-i tabiiye olarak bulunurdu. Nahiyelerin yönetiminde Ermeni idareciler, idareci muavinleri, yerli meclis azaları vardı, fakat onlar Türklerle karşılaştırıldığında daha üstün bir pozisyon verilmedi. Ermeniler kazaların malî meselelerine, diğer grupların herbirinden daha çok katkıda bulundular. Onlar özellikle tütün tekelinde, Ziraat Bankası şubelerinde ve mal kalemi denetiminde istihdam edildiler. Tütün tekelinin bölge müdürleri çoğunlukla Ermeniydi. Osmanlı hükümetiyle ilişkide buldukları diğer daireler hazine, vergi dairesi, Duyun-ı umumiye idaresi ve ticaret odasıydı. Miktarları çok sabit değildi ve bazan onlar iki veya üç, bazan da sadece bir taneydi.

¹⁵ Krikorian, a.g.e., s. 56-57.

Ermenilerin kaza mahkemelerindeki rolü Bidayet mahkemelerinde sınırlıydı. Onlar daima bir azaya ve bazan mahkemelerde iki azaya sahip olmuşlardı, fakat doğal olarak Türkler daha çok sayıdayken, Ermeni toplumunun davalarında yargı hakkı garanti değildi. Daima Türk olan başkan dışında üç veya dört kişiydiler. Tahrirat müdürlüğüne (sekretariat) gelince, genellikle üç Ermeni memurdan biri tahrirat müdürlüğünde (the cheif secretariat) ve ikisinin arazi sicilinde istihdam edilmesi genel bir orandı.

Bu vilayetin ziraatındaki, özellikle sancak merkezlerindeki Ermeniler ormancılık idaresi tarafından, ziraat müfettiş idaresi tarafından, zanaatkarlar ve orman koruyucuları olarak istihdam edilirdi. Onlar normal olarak bir ila üç kişiydiler, fakat ziraat odasındaki Ermeni üyeler altı kişiye ulaşmışlardı.

Teknik meselelerdeki Ermeni memurlar da önemli bir rol oynalardı. Onlar mühendis ve ustabaşı olarak yol ve inşaat dairelerinde, mühendislik dairesinde ve umumî işlerde çalışırlardı makinist olarak posta ve telgraf servisinde, dizgici olarak matbaada istihdam edilirdi. Dizgici şefi genellikle Ermeniydi. İlginçtir ki, Sivas'taki vilayet matbaası Ermeniler için baskı yapan bir bölüme sahipti. 1301 H./1883-4 Vilayet yıllığı iki Ermeni dizgici olan Meguerditch Efendi ve onun yardımcısı Hayk Efendi'nin isimlerini verir. 1875/6'da Sivas'a gelen Nathanian, matbaa evi hakkında aşağıdakileri kaydeder:

Sivas'ın yukarı bölgesinden bazı söğütlerin kılavuzluk ettiği, rüzgarlı bir patikanın, sağ tarafında olan batı çıkışında, taşa inşa edilmiş orta büyüklükte tek katlı barakalar görülebilirdi. Solunda bir tatlı suyu olan mermer çeşme vardı. Geniş bir bina olan Hükümet sarayı, vilayet valisinin ikamet yerinden biraz ötede kuruldu ve yerli Türkçe gazete 'Sivas'ın yayıncısı Andranik Efendi Vardanian'ın yönetimi altında yeni kurulmuş bir matbaa dairesine sahipti.¹⁶

Farklı kaynaklar Vardanian Efendi'nin 1871'den 1875'e kadar Ermeni Kilisesi'nin Dua Kitapları (prayer books) (1871)'ni yayınladığı bir Ermenice matbaasının olduğunu bildirmektedir. Görünüşe göre 1875/76'da hükümet tarafından matbaa dairesinin müdürü olarak tayin edildiğinde kendi işini bıraktı.

Ermeniler yerli devlet endüstrisine teknisyen, tekstil, madencilik, dericilik için müdür ve keresteci olarak katkıda bulunmuşlardır. Halk sağlığı hizmetindeki Ermeniler, Rumlarla beraber belediye doktoru, cerrah ve eczacı olarak oldukça çok rol oynadılar. Ermeniler Sivas'taki hastahaneyi daha iyi hizmet eder hale getirdiler. Eğitimde ise okullarda öğretmen, eğitim komitelerinde danışman olarak faaliyet gösteren bir veya iki Ermeni vardı. Sivas'taki Ermeniler hazırlık ve kız kolejlerinde

¹⁶ Nathanian, op. cit. , pp. 67-8.

ders verdiler. Son olarak da İskuhi Hanım ve Elbiz Hanım halı-dokuma öğretmenliği yaptılar. Nadiren de olsa daha sonra polis gücünde sadece bir veya iki Ermeni istihdâm edildi. Kazalarda ve nahiyelerde polis olarak kullanıldılar, fakat sancakların merkezlerinde müfettiş yardımcısı ve polis çavuşu olarak da kullanıldılar.

Rumların Yaptıkları Hizmetler¹⁷

Sivas'taki Rumlar umumi idarede geniş bir rol oynamadılar. Onların iştirakçileri sadece sancakların merkezlerinde çoğunluktaydılar: Amasya'da Merzifon, Ladik ve Havza, Tokat sancağında Niksar, Şebinkarahisar'da Alucra ve Hamidiye kazalarında.

Rumlar idarî meclislerde, eğitim kurullarında ve adli mahkemelerde etkiliydiler. Buralarda vilayet tercümanı ve tahrirat şefliğinde katip olarak istihdam edildiler. Maliye meselelerinde tütün tekeli, Duyun-ı umumîye, gümrük dairelerinde ve Ziraat Bankası şubelerinde çalışarak sağladıkları katkı payı çok büyüktü. Şebinkarahisar merkez sancağı belediye meclisinde belediye doktorlarının çoğunlukla Rum olduğunu anlamaktayız. Bu memuriyetlerdeki Rumlar genellikle herbirinde birden fazla sayıda değildi, onlar buralarda kalıcı da değillerdi.

Reformlardan sonra Rumlar Osmanlı hükümeti tarafından Hristiyan toplumuyla alış veriş etmek için kullanıldılar. Onlara bazı sancak ve kazaların vali yardımcıları olarak siyâsî idarede daha yüksek pozisyonlar verildi.

Ermenilerin Genel Durumu¹⁸

Sivas'ın sosyal yaşamında Ermeni toplumunun iştirakçileri sancakların merkezinde, özellikle Sivas sancağında, daha genişti. Ermeni iştirakçilerin, gerçek nüfuz sahibi oldukları ortaklık alanları, siyâsî idare (idarî ve belediye meclisleri), maliye, adliye ve tahrirat (secretariat) daireleriydi. Siyaset ve yargı meclislerindeki Ermeniler saf üyeler olup, onlar 1896 Reformları'ndan sonra bile yüksek pozisyonlara getirilmedi. Mali meselelerdeki Ermeniler müdürler, konsoloslar, sandık eminleri ve katipler olarak çalıştırılan, başlıca ve üstün memurlardı. Ermeni toplumunun azaları ziraat, umumî sağlık (public health) ve eğitim alanında Sivas hükümetiyle de işbirliği yaptı. Polis kuvvetindeki bölümleri minimumda tutulur, fakat teknik meselelerde onlara ikram daha iyi idi. 1875/6'da, yeni kurulan matbaanın müdürü Andranik Efendi Vardanian olarak adlandırılan bir Ermeni idi.

Sivas'ta Yetişmiş Önemli Ermeni Aydınları¹⁹

ANSURIAN, Manuk. 1863'lerde doğdu, 'pekçok yıl' Sivas'taki posta ve telgraf sevrvisinde çalıştı. Sonra yerli Fransız konsolosunun tercümanı oldu.

¹⁷ Krikorian, *a.g.e.*, s. 58-59.

¹⁸ Krikorian, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁹ Krikorian, *a.g.e.*, s. 59-61.

ASLAN, Oskan. 1853’lerde doğdu, İstanbul da ve Avrupa’da çalıştı. Sivas’taki orman ve maden araştırmacısıydı.

BALIOZIAN, Ara. 1865’lerde doğdu, Petros’un oğluydu, ‘pekçok yıl’ Sivas kasabasında polis müfettişiydi.

BOGHOSIAN, Baroyr (?-1911). Sivas’ta vergi dairesinde sandık eminiydi.

DAGHAVARIAN, Dr. Nazareth (1862-1915). Sivas’ta doğdu, İstanbul’da ve Fransa’da, Merchine ve Sorbonne üniversitelerinde tahsil yaptı. 1893’te, mezun olduktan sonra, ziraat mühendisliği ve tıp derece ve diplomalarına sahip olarak, İstanbul’a döndü ve tıp pratiği yapmak için Beyoğlu (Pera)’ya yerleşti. 1908’de İstanbul’da Osmanlı Parlamentosu’na Sivas milletvekili seçildi.

DEVEDJIAN, Karekin (Garegin) Efendi (1868-12 January 1864). Harput’da doğdu, İstanbul’da tahsil yaptı ve daha sonra Sivas, Bursa, Selanik (Salonica) ve Beyrut Duyun-ı Umumiye dairelerinde çalıştı.1903’ten 1908’e kadar Sivas kasabasındaki Duyun-ı Umumiye idaresinde katip oldu. Çok değerli olan ‘Peche et pecherie en Turquie’ Türkçe ve Fransızca bir eser yayınladı.

FRENGÜLİAN, Yovhannes. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, Sivas’da belediye mimarıydı.

GABRIELIAN, Martiros Efendi (fl.Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında). Muş kökenliydi, Sivas’ta vilayet tercümanı oldu. Muhtemelen memuriyetinin sürekliliğini devam ettirmek için, İslamı benimseyen Seneqerim Kürkdjian’ın yerine geçti, fakat buna rağmen Türkler Birinci Dünya Savaşı katliamlarında onun hayatını bağışlamadılar.

GHUKASIAN, Kasbar. Cüngüş (Diyarbakır) kökenliydi, Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Şebinkarahisar’da yaşadı. Eğitimsiz olmasına rağmen, zeki bir tüccar ve dikkate değer bir Ermeni toplum azası idi. Birinci Dünya Savaşı’ndan önce, ‘barış zamanında’ yerel idarî meclise aza seçildi.

KALPAKLIAN, Dr Avedis (1872-c.1935). Maraş’ta doğdu. İstanbul’da İmparatorluk Askeri Tıp Okulu’nda tahsil yaptı. 1898’de, mezun olduktan sonra, Belediye doktoru olarak, dört yıl hizmet ettiği, Zile (Tokat’da)’ye gönderildi.Sonra Gürün’e taşındı ve yeniden Belediye doktoru olarak orada çalıştı.1905’te Maraş’a eve döndü ve orada, Ortaokul’da fizik öğretmeni olarak hükümet tarafından istihdâm edildi. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunda çalıştı. Yaptığı hizmetler için Babîâlî tarafından şereflendirildi.

MESROPIAN, Karapet (fl.Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında). Tokat devlet orta okulunda öğretmendi.

MICHAYEL Efendi. 1907'den 1908'e kadar Tokat vali yardımcısıydı. Tokat Ermenileri tarihini çalışan Arshak Alboyadjian, onu düşünür ve selefi (Yakob Tingirian) şöyle der:

Onların her ikisi de, hiçbir önemli rolleri olmayan, önemsiz ve nüfuzsuz insanlardı. Hatta Tokat Ermenileri onların varlığını reddeder ve haklarında hiçbirşey hatırlamaz.

MİCHAYEL Efendi. 1903'ten 1908'e kadar Sivas kasabasında Duyun-ı Umumiye idaresinde katıptı.

NAZARETH Efendi. 1900'den 1906'ya kadar Amasya Sancağı vali yardımcısıydı.

PARSEGHIAN, Sarkis. Alim ve faal bir adamdı. Kaynaklarımıza göre, Şebinkarahisar'daki tek eczacıydı.

PASBANIAN, Kevork (?-1915). 1912'ye kadar arşiv odasında (chamber of archives) bir memur olarak çalıştı.

PASCAL Efendi. 1903'ten 1908'e kadar Gürün kazasının ast-vali yardımcısıydı.

PASHAYAN, Dr. Karapet (1864-1915). İstanbul'da doğdu, İmparatorluk Askeri Okulu'nda tahsil yaptı. 1888'de mezun olduktan sonra Belediye doktoru olarak ilkdefa (bir yıllığına) Palu ve Malatyada, daha sonra Ocak 1889'dan Ağustos 1890'a kadar Divriği'de çalıştı. 1891-2'de Şebinkarahisar'da mesleğinde piratik yaptı. Müslümanlar ve Hıristiyanlar tarafından sevildi.

SEFERIAN, Yakob. 1890'dan önce müstantik ('juge d'instruction') olarak Tokat mahkemesi idaresinde memur oldu.

SHAHINIAN, Yakob. 1876'da İstanbul Parlamentosu'nda Sivas millet vekili seçildi.

SHIRINIAN, Kevork (1828-99). Sivas'ta doğdu, Dr Henry West yönetiminde tıp çalıştı ve mesleğini uygulamak için İstanbul'dan izin aldı. Tokat'a yerleşti ve 'pekçok yıl' Belediye doktoru olarak orada çalıştı.

TCHERASUNIAN, Avedis (fl. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında). Tokat'da malmülk sahibi ve tüccardı. Yerel Bidayet mahkemesinde yargıç olarak faaliyet gösterdi.

TINGIRIAN, Yakob (1839-1909). İstanbul'da doğdu ve 1900'den 1903'e kadar Londra'da eğitim aldı, Tokat vali muavini oldu.

VEZNEYAN, Dr Yaruthiwn (1883-1915). Elazığ'ın Hüseyinik köyünde doğdu, İstanbul'da İmparatorluk Askeri Okulu'nda öğrenim gördü. 1907'de mezun olduktan sonra Belediye doktoru olarak Tokat'da Zile ve Talas'a gönderildi.

Kaynakça

- Alboyadjian, Arshak (1305-6). History of the Armenians in Tokat, 1305-6, pp. 1298,
Nathanian, B. 'Teghekagruthiwn endhanur vidjakin Sebastioy' ('Report on the General Diocese of Sivas'), İstanbul 1877.
- Bryce, James (1916). *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire*, 1916.
- Cuinet, Vital (1891). *La Turquie d'Asie*, Cilt: I, Paris.
- Cedrenus, Georgius (1838-1839). *Compendium Historiarum* (Annalles). Ed. I. Bekker. I-II vol. Corpus scriptorum historiae Byzantinae. Bonn.
- Güran, Tefvik (2000). "1897 Tarihli İlk İstatistik Yıllığı", *State Institute of Statistics Prime Ministry Republic of Turkey*, (Edit. H.İnalcık-Ş.Pamuk), Ankara.
- Gürün, Kamuran (2001). *Ermeni Dosyası*, 5. Baskı, İstanbul.
- Gabikian, Karapet (??). History of the Massacres of Lesser Armenia and of its Great Capital Sivas.
- Karpat, Kemal H. (1978). "Ottoman Population Refords and the Census of 1881/82-1893", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. IX, s. 258-274.
- Krikorian, Mesrob K. (1976). *Armenians in The Service of The Ottoman Empire 1860-1908*, Viyana.
- Küçük, Cevdet (1984). *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul.
- Leart, Marcel (1913). *La question Armenienne a la lumiere des documents*, Paris, 1913.
- Lepsius, Johannes (1919). *Der Todesgang des armenischen Volkes*, Potsdam, 1919.
- Lewis, Bernard (1984). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara.
- M. Ormanian, 'The Church of Armenia', pp. 205 and 207 cf. J. Lepsius, 'Der Todesgang des armenischen Volkes', p. 304-7.
- Mirakhorian, M. K., *Descriptive Travel in The Provinces inhabited by Armenians in Eastern Turkey*, vol. 1, p. 57.
- Ormanian, Malachia (1955). *The Church of Armenia*, London.
- Özgül, M. Cemil (2001). "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler", *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, Cilt: I, Sayı: 37, Ankara.
- S. anetsi, 'Hawaqmunq, pp. 104-5 Vardan Vardapet, 'Hawaqumn patmuthean' ('A Historical Collection'), p. 92,
- Shaw, Stanford J. (1994), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul.

Ş. Frafleri, Kamûs ül-a'lâm' (Dictionary of proper Names'), vol. 4, p. 2797.

Theodik, 'Amenun taretsoytse' ('The Almanac for Everyone'), 1922..

Tuncel, Metin (1995). "Bitlis Mad.", *TDVİA*, Cilt: VI, İstanbul.

Ubcini, M. A. (1890). *Turqiayi Hayern ew irents dratsiner* (The Armenians of Turkey and their Neighbours), Marseilles.

Uras, Esat (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul.

